

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-541-9-16>

**IMPORTANCE OF MICROSPATIAL PROCESSES
FOR THE DEVELOPMENT OF THE ENVIRONMENT**

**ЗНАЧЕННЯ МІКРООСЕРЕДКОВИХ ПРОЦЕСІВ
ДЛЯ РОЗВИТКУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Denisyk H. I.

*Doctor of Geographical Sciences,
Professor,
Professor at the Department
of Geography
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State
Pedagogical University
Vinnytsia, Ukraine*

Денисик Г. І.

*доктор географічних наук, професор,
професор кафедри географії
Вінницький державний педагогічний
університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна*

Ataman L. V.

*Candidate of Geographical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Geography
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State
Pedagogical University
Vinnytsia, Ukraine*

Атаман Л. В.

*кандидат географічних наук,
доцент кафедри географії
Вінницький державний педагогічний
університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна*

Denisyk B. G.

*Candidate of Geographical Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Geography
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State
Pedagogical University
Vinnytsia, Ukraine*

Денисик Б. Г.

*кандидат географічних наук,
старший викладач кафедри географії
Вінницький державний педагогічний
університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна*

В умовах нестабільного навколишнього середовища та зростаючих впливів на нього людського суспільства, повсюдно і активно формуються різноманітні мікроосередки – прояв нових ландшафтних, екосистемних, енергетичних, речовинних та інформативних зв'язків, що формуються у навколишньому середовищі. Інколи вони невеликі за площею, мало помітні, а тому не завжди фіксовані. Однак, у випадку їх значної кількості, мікроосередки і процеси, що притаманні для них, суттєво впливають на стан ландшафтних комплексів і можуть визначати їх подальший розвиток. Поки що ландшафтознавці не приділяють уваги мозаїчності ландшафту і лише інколи розглядають її загальні ознаки, не виокремлюючи складових.

У ландшафтознавстві і суміжних науках є низка термінів, споріднених з поняттям «мозаїка ландшафту», серед них білиш вживане поняття «ландшафтний рисунок». «Рисунок ландшафту – просторова неоднорідність ландшафтної структури. Стиль малюнку (форма контурів, роздрібненість структури, характер меж...)» [4].

Просторова структура сучасного ландшафту це, здебільшого, складне поєднання натуральних, натурально-антропогенних і антропогенних ландшафтних комплексів. Відповідно до цього доцільно розрізняти три типи мозаїчності: *натуральну, натурально-антропогенну та антропогенну мозаїчність* структури ландшафту.

Натуральна мозаїчність структури ландшафту – це його основна властивість, що відображає ступінь зрілості натурального ландшафту, забезпечує його стійкість, функціонування без кризових ситуацій тощо. Натуральних ландшафтних комплексів залишилось мало. До таких належать поки що наявні у заплавах і на перших терасах долин річок вільшняки, кам'яністі ділянки заплави і стариці, інколи заболочені або перезволоження притерасові пониження тощо. У функціонуванні сучасного антропогенно перевантаженого ландшафту долин річок натуральні ландшафтні комплекси, з їх збалансованою мозаїчністю, здебільшого виконують роль стабілізуючих чинників. Натуральні ландшафтні компоненти намагаються не використовувати для господарських потреб. Однак їх, зокрема, рекреаційне освоєння поступово зростає, що призводить до формування рекреаційних мікроосередків та розвитку у їхніх межах не завжди сприятливих процесів [3]. Натуральну мозаїчність ландшафту формують ендегенні та екзогенні процеси.

Натурально-антропогенна мозаїчність – явище вторинне, що часто на локальних ділянках зумовлене антропогенним чинником-поштовхом, однак у подальшому формування структури ландшафту проходить за природними закономірностями. У межах Середнього Побужжя натурально-антропогенна мозаїчність поширена. Як приклад, ускладнення мозаїчної просторової структури прибережних ландшафтних комплексів річок та їх приток під впливом численних тут ставків і водосховищ. У місцях підтоплення формується екотонна система «вода-суша», де чітко виділяється від трьох до п'яти смуг трансформації прибережних ландшафтних комплексів. Натурально-антропогенна мозаїчність прибережних ландшафтних комплексів суттєво зростає у місцях функціонування тимчасових рекреаційних мікроосередків, особливо рибацьких, одноразових стоянок туристів та відпочинку людей у вихідні дні. У ході розвитку (ускладнення) натурально-антропогенної мозаїчності, процеси зумовлені антропогенним чинником-поштовхом, поступово домінують, і ландшафтний комплекс

із категорії натурально-антропогенного переходить в антропогенний. У цьому випадку мозаїчність, здебільшого, ускладнюється. Натурально-антропогенну мозаїчність ландшафту формують ендегенні, екзогенні й, частково, антропогенні процеси.

Антропогенна мозаїчність – зумовлена і розвивається під впливом антропогенного чинника. Як правило, вона суттєво відрізняється від початкової натуральної і навіть антропогенної, що була наявною до нової перебудови ландшафту. У межах Середнього Побужжя звичайним прикладом антропогенної мозаїчності є кар'єрно-відвальні комплекси, що формуються при розробці корисних копалин – гранітів, гнейсів, пісків, глин і торфу. Так, при розробці Гнівансько-Вітавського родовища гранітів і гнейсів у Вінницькій області, коефіцієнт мозаїчності наявного тут гірничо-промислового ландшафту збільшився у 4,3 рази у порівнянні з натуральною і у 2,4 рази перевищує натурально-антропогенну мозаїчність ландшафту, що функціонував до розробок [1, 2]. Антропогену мозаїчність ландшафту формують антропогенні, екзогенні й, частково, ендегенні процеси.

Ступінь небезпеки того чи іншого мікросередкового процесу поки що оцінюється умовно і здебільшого лише з антропоцентричних позицій, тобто з погляду «користі» для людини. Вважається, що цілеспрямовані зміни, спеціально створені людиною є сприятливими. Як приклад, гідромеліорації будь-якого напрямку – зрошення чи осушення. Разом з тим, супутні їм явища, що обов'язково виникають як наслідок цілеспрямованих змін, уже відносяться до категорії «несприятливих». Оцінку таких несприятливих процесів у мікросередках можна проводити на основі загального ефекту, який для природного середовища дасть розвиток мікросередкових процесів, що виникає при порушенні гідрорежиму прилеглих або віддалених, але гідродинамічно пов'язаних між собою територій. Загрозою може стати розширення ареалу розвитку мікросередкових процесів. Звідси, мікросередкові процеси доцільно поділяти на чотири основних категорії: *стабільні* – не призводять до збільшення площ мікросередків, а лише підтримують їхнє функціонування; *згасаючі* – поступово втрачають притаманні їм властивості, що призводить до знищення мікросередків; *агресивні* – процеси, що активно «саморозвиваються» і швидко розширюють площі мікросередків; *«пульсуючі»* – процеси, що під впливом того чи іншого, переважно антропогенного, чинника можуть розвиватися або згасати й, відповідно розширювати або зменшувати площі мікросередків.

Спостереження за розвитком зазначених типів антропогенних мікросередків показують, що стабільні та зростаючі мікросередки формуються й функціонують переважно на фоні антропогенної,

згасаючі – натурально-антропогенної і пульсуючі – натуральної та антропогенної мозаїчності ландшафту.

Для зародження і подальшого розвитку, зокрема рекреаційних ландшафтів визначальними є лише зростаючі та пульсуючі рекреаційні мікроосередки. Схема їх поступового переростання у рекреаційні ландшафтні комплекси, на основі урочищ, складних урочищ, типів місцевостей тощо.

В антропогенному ландшафтознавстві використання мікроосередкових процесів як індикаторів дестабілізованого середовища, тісно взаємопов'язано з площами співвідношень натуральних і антропогенних ландшафтних комплексів. Якщо площі визначають ступінь антропогенізації того чи іншого регіону, то мікроосередкові процеси, як індикатори, показують у бажаному чи небажаному напрямі це проходить.

Отже, дослідження антропогенних мікроосередкових процесів є важливим методологічним і методичним засобом пізнання процесів, що функціонували і проявляються зараз у дестабілізованому навколишньому середовищі. Особливо це стосується регіонів, де антропогенне навантаження досягло або досягає критичного стану. Тут антропогенні мікроосередки та процеси, що проявляються в них, – різноманітні. При цьому важливим є встановити достовірними чи недостовірними, як індикатори навколишнього середовища, є ці мікроосередкові процеси.

Література:

1. Дениsik Г. І., Шмагельська М. О., Стефанков Л. І. Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах : монографія. Вінниця. ПП «Едельвейс і К», 2010. 212 с.
2. Дениsik Б. Г. Процеси і явища в рекреаційних мікроосередках. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія*. Вінниця. 2014. Вип. 26. С. 92–97.
3. Дмитрук О. Ю., Дениsik Б. Г. Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя: монографія. Вінниця. ТОВ «ТВОРИ», 2019. 204 с.
4. Ріхлінг А., Андрейчук В., Руденко Л., Чехній В. Польсько-український та українсько-польський словник базових термінів та понять з ландшафтознавства. Бяла Подляска, Київ, 2015. 106 с.